

INTERJÚ NIEDERHAUSER EMILLEL

(2009. január 11-én Ürömön, a Platán Öregek Otthonában)

AN INTERVIEW WITH EMIL NIEDERHAUSER. The interview with the elderly professor by Political Scientist Márk Rácz took place on January 11, 2009, a short time before the former's death, at a senior citizens' home in Üröm. During the conversation the retired professor, who originally had come from Bratislava, talked about his studies in his home city, his settling in Hungary, his survival in an increasingly communist-oriented scholarly atmosphere, his non-partisan existence, and about his teaching career in Debrecen, which started in the 1950s. He also talked about his cool relationship with the party cadres and with the instructors of Marxism, and about the fact that, as a commuting "suitcase professor", he was looked upon by some with a degree of suspicion. However, his relationship with his students and his history-teaching colleagues was favourable, an asset that endured beyond his return to Budapest.

Professzor Úr! Mindenekelőtt mondana önmagáról néhány szót?

Csehszlovákiában születtem 1923-ban, majd Szlovákiában éltem 1939-től. Itt erős magyar kisebbség volt, szóval nem volt gond. Szlovákul kellett tanulni, de nem szerettem. Mégis megtanultam, később Keresztury Dezső ezért vett fel az egyetemre. A pozsonyi gimnáziumban végeztem 1942-ben. Fél évig a Katolikus Teológia hallgatója voltam, de nem szerettem azt, amit ott tanulni kellett. Átnyergeltem a BTK-ra, történelem–magyar szakra kezdtem el járni. A fő szakom a történelem volt, a magyar az csak azért kellett, hogy később tudjak ezzel is boldogulni. 1945 tavaszán kiderült, hogy nem tanulhattam tovább a Szlovák Tudományegyetemen. Az új rektort ismertem, de nem különösen támogatót. Ő amúgy csehszlovák-orientációjú volt, de Tiso alatt mellőzött lett. Szerintem ő volt a szlovákok egyik legnagyobb történésze. Kérdeztem tőle (Daniel Rapant-tól), hogy folytathatom-e tanulmányaimat az egyetemen, mire ő hűvösen azt válaszolta, hogy igen, de előbb szerezzek be egy politikai igazolást, hogy megbízható vagyok. Ez természetesen nem volt, mivel magyar nemzetiségű vagyok.

Mi történt később?

1945 nyarán épp felvételi zajlott az Eötvös Kollégiumban, ahol Keresztury meglátta bennem a lehetőséget, vagyis azt, hogy orosz szakos lehet belőlem. Tudniillik a szlovákot jól beszéltem, ahonnan Keresztury szerint (is) csak egy ugrás az orosz nyelv, ez is szláv meg az is szláv. Harmadévesen kerültem be végül, de ezt páran nem nézték jó szemmel. Volt kapcsolatom a Történettudományi Intézettel, ahol ekkor Kosáry Domokos volt az igazgató, aki 1948 táján már nem volt nagy potentát, nem volt baloldali

elkötelezettségű. Végül folytattam a magyar–történelem szakot, de mellette felvettem az orosz szakot is: azt is tanultam, három szakot egyszerre. Jó tanárim voltak, majd a végzés után a NÉKOSZ-kollégium egyik kísérleti gimnáziumában oktattam történelmet és oroszot, de magyart soha nem tanítottam. Az iskola neve Apáczai Csere János Gimnázium volt, de semmi köze nincs a mai Apáczai Gimnáziumhoz. Fogcsikorgatva ugyan, de felvettek, mert kellett az orosz tanár, a többiek (a kollégák) meg nem tudtak. Tudták, hogy nem voltam jó kommunista. Mindez az 1948/49-es tanévben volt, tehát egy tanévig tartózkodtam itt. Majd 1949 májusában áthelyeztek a Történettudományi Intézetbe (TTI).

Hogyan került végül Debrecenbe?

1951-ben elküldtek Debrecenbe, hogy ott tanítsak az egyetemen másodállásban. Az volt a feladat, hogy oroszot tanítsak. Először Várkonyi Ágnes-től hallottam, hogy mennem kellene, majd két nap múlva valóban fel is hívtak a Minisztériumból ebben az ügyben. Így aztán 1951. szeptember első napjaiban vonatra ültem és elutaztam Debrecenbe, ahonnan 1984-ben kerültem vissza a pesti egyetemre, ugyanis másodállásban oktattam Pesten is. Az út nem volt könnyű sosem, mert a hivatalos menetidő 4 órá volt, de ez rendszerint mindig késett egy órát, tehát 5 óra volt az út oda, és ugyanez visszafelé. Eleinte csak óraadó voltam, ami azt jelentette, hogy hetente csak egy napot voltam ott.

Mi történt aztán? Mi fogadta itt?

Szabó Dezső volt a tanszékvezető az Egyetemes Történeti Tanszéken, korábban ő tanította másodéven a nagy francia forradalmat. Közben a NÉKOSZ-szal együtt megszűnt a budapesti Apáczai Gimnázium is. Majd kineveztek docenssé is, nagyon fiatalon: 30 évesen. Kérdezték a barátaim, évfolyamtársaim, hogy ez hogy történhetett meg. Azt válaszoltam, hogy nagy dolog volt ekkor orosz nyelvet ismerni, és beszélni. Ez lehetett az ok, hogy felvettek és kineveztek. Ekkoriban kristályosodott ki bennem, hogy érdemes foglalkozni a kelet-európai koncepcióval. Diószegi többször is hívott Pestre főállásba, de én ellenkeztem. Nem szerettem volna Pesten oktatni ekkor. Azt hittem, hogy a pesti hallgatók sokkal tájékozottabbak, mint a debreceniek, ez megijesztett kicsit. Aztán jóval később rájöttem, hogy nincs így, mindössze arról van szó, hogy a pestiek dörzsöltebbek.

Az 1950-es évek legelején állt át minden marxista színékre. Szinte mindenki marxista volt, aki történelmet oktatott. Szabó Dezső és Szabó István még ott voltak, mert nem tudták nélkülözni őket, olyan nagy szaktekintélyek voltak, de tudták róluk, hogy nem voltak marxisták. Varga Zoltán belépett a pártba, újakat vettek fel a tanszékre,

akik megbízhatóak voltak. Noha az is az igazsághoz tartozik, hogy Szabó Dezső is be tudott vinni egy-két saját tanítványt.

Milyen volt a belső viszony?

Különös ellentét nem volt a Történelmi Intézetben, lehetett tudni, hogy ki párttag és ki nem az. Mátrai László mondta egyszer, hogy a népi demokráciában a politikai megbízhatóság terminológia kérdése. Valakitől aztán megtudtam, hogy az arcomon látszott, hogy amit mondok, azt valóban úgy gondolom-e. Én soha nem voltam párttag, emiatt kicsit másodrendű embernek számítottam.

Ismertem Sarkady Jánost is, az Ókortörténeti Tanszéken dolgozott, ő is „lejárós” volt, mint én. Korrekt, de nem szoros volt a viszony kettőnk közt. Varga Zoltán tehetséges, érdekes történész volt, de amikor belépett a pártba, idomult, elveszett a szakma számára. Rác Istvánt is becsültem, Szabó István felfedezettje volt ő is, korrekt szakemberként ismertem meg. Orosz István, aki szintén Szabó István felfedezettje volt, sokáig nem lépett be a pártba, kiváló szakember volt, én a nem párttagokkal jobb viszonyban voltam. Lehetett velük beszélni, de a kommunistákkal is megpróbáltam megtalálni a közös hangot. Sokat voltam együtt a történészekkel, például Papp Imrével is szoros kapcsolatot ápoltam.

Milyen volt a kapcsolata a debreceni hallgatókkal?

A hallgatókkal jó volt a viszonyom mindig. Ez azért is lehetett, mert egyrészt mindig jó jegyeket osztottam, ezt lehet szerették a hallgatók. Másrészt nem voltam az a szájtépős, inkább „liberálisabb” voltam, nem voltam az a „tipikus” kommunista, mint a többiek. Nagyjából elviseltük egymást. Igazából kíméltek engem, az oktatáson kívül egyéb feladatokat nem kellett ellátnom. Reggel indultam Debrecenbe, másnap délután indultam vissza Pestre. Az értelmesebb hallgatókkal azért ezen kevés idő alatt is sikerült egyfajta kontaktust teremteni. Tudtunk egymással beszélni, szerettek, mert nem voltam véresszájú kommunista, nem ez volt az életformám.

„Nálam a bukást ki kell érdemelni” – szoktam volt mondogatni a hallgatóimnak. Sok jelest osztogattam, néha egy két jó is becsúszott. Nem igazán szerettem buktatni, már csak azért sem, mert akkor újra meg kellett jelennem nekem is a pótvizsgán.

Más, nem történész kollégákra is emlékszik?

Hogyne. Például Kónya Istvánra emlékszem, aki rektor is volt a 70-es évek második felében. Szakmai szempontból többet kellett volna tennie, de idejét valószínű leköttették párt- és egyetemi funkciói. Vagy itt volt Farkas Dezső is az egyetemen, aki tipikusan

az az ember volt, aki abból élt meg, hogy párttag volt. Félték tőle a hallgatók, mert egy kemény kommunista volt, vele különösen óvatosan kellett beszélni.

Engem egyébként védett az orosz nyelv tudása, nem lehetett emiatt tönkretenni. Ez egyfajta privilégium volt akkor, amit ma lehet nehéz elképzelni, de így működött a rendszer.

Voltak egyetemi ünnepek biztos, de valószínűleg pont akkor, amikor én nem voltam Debrecenben. 1956 szeptemberében tartottak egy csoportgyűlést, ahol kényesebb kérdések is előkerültek. A 60-as évekig nem volt laza fegyelem az egyetemen. Mondom még egyszer, hogy nem jelentett komolyabb ellentétet, hogy ki párttag és ki nem az, de sokszor aszerint is beszéltek egymással az oktatók.

Hogyan emlékszik vissza 1956-ra debreceni viszonylatban?

1956. október 23-ával kapcsolatosan arra emlékszem, hogy volt az Aulában egy összegyűlés, ahol elég éles kritikák hangzottak el a rendszerrel szemben. Aztán hamarosan jött november 4-e, és csend lett ismét. Olyan mély hatást nem keltett a forradalom, nem volt kifutási ideje. Az oktatók többsége vigyázott, hogy ne legyen bonyodalom számára később sem. Für Lajossal jóban voltam, ő például nem tett lakatot a szájára. Tudták, hogy tehetséges volt, Szabó István támogatta, de ez ekkor már kevés volt. Kirúgták az egyetemről. A nem párttagokkal szemben Farkas Dezső képviselte azt az álláspontot, hogy ne legyenek kíméletesek, ezen kívül Szendrey sem volt túl enyhe.

Ugyanakkor a 70-es években már sok mindent meg lehetett mondani, nagyjából. Itt-ott megengedtek bizonyos dolgokat, egyre kevésbé volt érezhető a szorítás. Végül az ember elmondhatta saját véleményét is, tudomásul vették. Csak heti 1,5 napot voltam Debrecenben, nem zavartam senkit sem, befogadtak, azt gondolom. Egy szinten azért mindig kívülálló voltam, nem voltam tősgyökeres debreceni, igaz nem is törekedtem, hogy azzá váljak. Nem zavartam senki egyetemi karrierjét sem, ezt ők jól tudták, hogy nem akarok ide jönni.

Forma szerint igazából jóban voltam mindenkivel, nem törekedtem debreceni állásra, annál jobban kötődtem Pesthez.

Tanítványai közül kire emlékszik?

Menyhárt Lajos kedves tanítványom volt, Rácz István ajánlotta a figyelmembe. Jó, baráti viszonyba kerültem vele, azóta meghalt már sajnos. Kezdő volt, nem volt mögötte semmi, párttag lett ő is. Nem tudom elképzelni, hogy Menyhárt megakadályozta volna Für Lajos visszatérését az egyetemre a 80-as években.

Mivel ekkor egyfajta ideológia létezett: milyen volt a viszonya a marxizmusoktatókkal?

Nos, ami az egykori Marxizmus Intézetet illeti, nem nagyon álltam velük szóba, de ez kölcsönös volt. Gyanús voltam nekik: a felvidéki származásom, a pártonkívüliségem. Szóval hűvös volt a viszony közöttünk.

Milyen volt a 80-as évek itt az egyetemen?

A 80-as években sem volt túl nagy változás, de elviselhetőbb lett azért a légkör. Az eljövetelem kapcsán szeretném megjegyezni: nem volt különösebb búcsúztatás, mondván, hogy úgyis tartjuk a kapcsolatot. Néha aztán összeültünk, mi debreceniek egy-egy konferencián is, ha Pesten jártak. Egyfajta szolidaritás létezett bennem, ami például nem volt meg Szegeddel szemben. Jó pár éve, hogy nem voltam már Debrecenben, 1984 óta nem gyakran fordultam meg. Bizonyos kapcsolat azért ma is megvan, de ez már nagyon laza.

Merre volt az irodája annak idején?

Az Irodám a Főépület III. emeleten volt, amerre az Intézeti Könyvtár is megtalálható, csak tovább kell menni és jobbra fordulni egy rövid kis folyosóra. Sokat vándoroltam az alvás miatt, de legtöbbször Szabó Dezső irodájában aludtam. Róla köztudott volt, hogy szerette a nőket, egyik este, mikor épp nála aludtam volna, mentem volna be a szobájába, zárva volt az ajtó, nyitom a kulccsal, nem nyílik. Egy nő volt bent, aki aludt éppen, kissé hiányos öltözékben. Felkelt, és azt mondtam neki, ha itt marad, akkor én máshol alszom ma éjjel. Erre ő kezdett tollázkodni, én ezt az ajtóban vártam ki, ami még mindig nyitva volt. Pechemre arra járt éppen az egyik altiszt, aki a szokásos ellenőrzését végezte az egyetemen. Meglátott minket, engem majd a guta kerülgetett... Másnap viszont már jót nevtünk az egészen.

Professzor Úr! Köszönöm a beszélgetést, számomra egy élmény volt.

(Az interjút készítette Rácz Márk)